

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Варзар Іван Михайлович,
доктор політичних наук,
професор кафедри політичних наук
НПУ ім. М.П. Драгоманова

УДК 378.096:32

**СОРОКАРІЧНА ГЕНЕЗА КАФЕДРИ ПОЛІТИЧНИХ НАУК У ГРАНЯХ
"ІДЕОЛОГІЧНОГО КРИСТАЛА" ТА У МЕМУАРНІЙ ПРИЗМІ АСПІРАНТСЬКОЇ
ДОЛІ АВТОРА СТАТТІ**

Історіологічною підвалиною статті є ідейно-політична полеміка, що тривала у 60 – 70-х роках ХХ ст. між московськими догматиками, східними маоїстами та західними "єврокомуністами" на тлі питання про перспективні долі соціалізму і людства у світлі протистояння соціалістичної та капіталістичної систем. На цьому фоні розгорнуто короткий виклад матеріалу про сенс і призначення відкриття 1969 року в усіх вузах СРСР мережі кафедр теорії наукового комунізму – попередниць нинішніх кафедр політичних наук, політології, соціально-політичної теорії та соціально-політичних дисциплін. Стисло розглядається образ кафедри теорії наукового комунізму Київського педінституту того часу крізь призму долі автора статті – на той момент аспіранта, асистента, а невдовзі й кандидата наук.

Ключові слова: аспірантура, діалектика, догматизм, здоровий глузд, "єврокомунізм", "ідейний/ідеологічний кристал", історіологія, комуністичний рух, маоїзм, теорія наукового комунізму, університетська підготовка.

С точки зрения содержательной, статья двухслойная – и идейно-теоретическая и историолого-мемуарная, между коими нет "разделительных стен". В фундаменте статьи – некоторые обстоятельства обсуждения в 60 – 70-х годах ХХ в. проблемы перспектив социализма и нового политического миропорядка. Полемисты трицентририя коммунистического движения того времени – (1) московские догматики, (2) маоистские традиционалисты и (3) ревизионистские "еврокоммунисты" – уже к концу 60-х годов пришли к дивергенциям: маоисты (Дэн Сяопин) вышли на идею радикального реформирования китайской модели политического строя социализма; "еврокоммунисты" (Р. Гароди) вышли на прогноз близкого краха СССР/КПСС и социал-демократического перерождения коммунистического движения, а московские догматики (М.А. Сулов), игнорируя выводы тех и этих, вышли на идею обновления и теории обоснования, и методологии дальнейшего прогрессирования идеи коммунизма. В содержательных контекстах этой идеи политическое руководство СССР в 1962 и 1969 гг. и приняло решение о создании во всех вузах страны кафедры теории научного коммунизма – предшественницы нынешних кафедр политологии, политических наук, социально-политической теории, социально-политических дисциплин и др. На это фоне автор и воссоздает образ сегодняшней педуниверситетской кафедры политических наук (в 2009 г. перешагнувшей 40-летний рубеж существования), при этом оттеняя и некоторые черты да этапы своей личной и научной биографии.

Ключевые слова: аспирантура, диалектика, догматизм, здравый рассудок, "еврокоммунизм", "идеологический кристалл", историология, коммунистическое движение, маоизм, теория научного коммунизма, университетская подготовка.

From the viewpoint of the contest, the article is amphibological – ideologico-theoretical and historiological and memoir among which there is no any "divisional wall". The plot of the article is: certain circumstances of the discussion, which was held in the 60th – 70th of the 20th century, about the problem of socialism perspectives and new political world order. To the end of 60th the controversialists of that time communistic movement tricentrism – (1) Moscow dogmatists, (2) Maoist traditionalists and (3) revisionist "euro communists" – came to the divergences: Maoists

(Dan Xiaoping) reached the idea of radical reformation of the Chinese model socialism political system; "euro communists" (R. Garaudy) predicted the near collapse of the USSR/CPSU and the social democratic degeneration of the communistic movement, and the Moscow dogmatists (M. A. Suslov), ignoring their conclusions, came to the renovation, substantiation theory and methodology of further communism idea progression. According to these substantial contexts of this idea, in the years 1962-1969 the USSR political government body was determined to establish in every higher education institutions the theory of scientific communism department – the predecessor of the present politology, political science, social and political theories, social and political disciplines and others departments. Thereupon the author recreates the form of the present political science department (which crossed the quadragenarian mark of its existence in 2009) in the pedagogic university; moreover he sets off some features and periods of his personal and scientific biography.

Clue words: *post graduation study, dialectics, dogmatism, lucidity, "euro communism", "ideological crystal", historiology, communist movement, Maoism, theory of scientific communism, university qualifications.*

Добігає кінця ювілейне 175-річчя рідного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова і вже добігла кінця сорокарічна дата заснування кафедри політичних наук. Оскільки до долі обох – "цілого" (університету) та "частини" (кафедри) – я мав і маю якесь діяльнісно-синівське відношення, – вирішив поділитися бодай епізодичними спогадами про те, якими ж ми, кафедрали-політологи, були сорок років тому. (Нехай нікого з молодих сучасників не здивує постдефісний сленг: "кафедрали-політологи". Справа в тому, що в період з 1962 р. по 1991 р. "теорія наукового комунізму" у небагатому переліку суспільствознавчих дисциплін у вузах СРСР побутувала у статусі єдиної політичної науки.)

Одного разу **К.М. Симонов** зазначав: деякі вчені, літератори, публіцисти "та інші трударі пера і друкарських машинок" так відповідально ставляться до своєї письменницької справи, що "до кожного свого – нехай, і мізерно-сюжетного, твору готуються, як до нового вчинку" [13, с. 197]. Можете повірити, і я до цієї – з погляду вічності – мізерної значущості статті ставлюся серйозно й самовідповідально. До цього мене спонукала потрібна "ювілейна обставина", – коли (1) одні події та імена висвітлювались лише "в яскраво-позитивному світлі", при цьому начисто забувались політико-ідеологічні "тіні минулого"; коли (2) про одних людей та їх інституційні посади/постаті говорилося велемовно, а про інших – "досуверенних" і знаних у минулому – й зовсім не згадувалося; коли, зрештою, (3) про одних сказано як про діячів "не-гарного минулого", а про тих, які – за оцінкою **Л. Костенко** – "отримали Україну без бою і сьогодні здають її без бою" [8], – про них велемовлять як про "суверенних стовпів і патріотів з пелюшок"...

За таких "публіцистичних" умов виходить, що ми ще в не такому далекому минулому жили й працювали в якомусь безкольоровому просторі і майже в не-людському спаціумі. Ще через десять-п'ятнадцять років нашим наступникам не буде зрозумілою ремарка зі Вступу до ювілейного видання про професорів драгоманівського університету: "Незважаючи на приховане негативне ставлення з боку офіційної державної влади за часів радянського періоду розвитку нашої країни до високої науки і справжнього інтелігентного виховання, народ щиро поважав і ... поважає розум його володарів" [11, с. 3]. Ось чому у назві статті я ввів фігуру "ідеологічного кристала", конструкційне призначення та зміст якого тут же й проясню.

Ідеолого-історіологічний екскурс. В одному з листів 1909 р. до сім'ї **М. і К.Каутських Р.Люксембург** колоритними штрихами розписувала так званий "ідейний кристал", на другій сторінці листа – "ідеологічний кристал", що виник у диспутантському середовищі німецьких младогегельянців 40-х років XIX століття. (У дужках нагадаємо тріадну конструкцію "кристала": 1) кантова ідея вічного миру, 2) гегелева ідея діалектичного розвитку Всесвіту та 3) ідея молодого **К. Маркса** про комунізм – вінець вселюдського прогресу.) Тут же **Р.Люксембург** висловила припущення, що в недалекому майбутньому фальшивим вождем у квазі-демократичних країнах образ кристала "неодмінно послугує більш-менш надійним

засобом скорочення в очах темних народних мас історичного часу та потрібних зусиль для реалізації їх [вождів] проєкцій, ідеалів і цілей..." [9, т. 1, с. 83–85]. Як у воду дивилася мудра Роза! До послуг "кристала" вдалися лише в 60-х роках ХХ століття. Наскільки відомо, до того вдалися – майже одночасно – три колективних суб'єкти: (1) московські догматики (з оточення і **М.С.Хрущова**, і **Л.І.Брежнєва**), (2) східні маоїсти та (3) західні "єврокомуністи". "Об'єкт-предметами розгляду" у гранях "ідеологічного кристала" опинилися а) соціалізм як соціально-політичний устрій та б) перспективи людства як світової системи.

У короткій статті – та ще й напівмемуарного характеру – неможливо окреслити бодай контури концепцій названих суб'єктів. А тому лише зазначу ідейно-теоретичний стрижень тих концепцій, затим – інструментарій їх гіпотетичної реалізації. Отже, (1) у московських теоретиків того часу стрижнем концепції виявились закономірності побудови демократичного соціально-політичного ладу; (2) у маоїстів стрижневою виявилася перспективна вірність тисячолітнім конфуціансько-легістським традиціям творчого обертання цінностей у невмирущому трикутнику "закон – влада – довіра"; (3) у "єврокомуністів" – в особі, щоб там не говорили, симпатичного мені **Р.Гароді** – незламним виявився "етносоціополітичний стрижень виживання/прогресування багатонародних країн" [14, р. 78]. (В силу моєї професійної прив'язаності до останнього імені та феномена, – й виклад певної частини матеріалу зорганізую навколо них. І нехай це мені буде поставлено не в провину.)

Названі колективні суб'єкти по-різному й акцентувалися на "найефективнішому інструментарії" у справі реалізації окреслених концепцій та їх стрижнів. (1) У маоїстів комплексним інструментарієм радикальної реконструкції величезної країни виявилася детально розроблена реформаціологічна теорія, вперше оприлюднена 1978 р. **Ден Сяопіном** і сьогодні настільки успішно, як на мене, реалізована, що Китай ось-ось може зіштовхнути США зі світового п'єдесталу. (2) У "єврокомуністів" ініціантом виступив **Р. Гароді**, який, зсинтезувавши деякі активи "франкфуртської школи", висунув на роль "ефективного інструментарію перетворення людського світу саму прозору багатовимірну людину..." [4, с. 278]. Через свою розпливчастість та теоретичну недоробленість концепція вже на початку 80-х років "канула в ідейну пустоту". (3) Неоднозначно склалася і московська концепція. Хоча, на мою думку, орієнтир "відкриття шляху у майбутнє" було обрано вірно та взято у мудрого **Б. Рассела**: "новий світ надворі" спочатку "слід підготувати у поглядах та почуттях простих людей" [12, с. 6]. Щодо засобів реалізації бодай перших кроків на тому "шляху у майбутнє" можна й сперечатися. Хоча й тут є багато чого із контексту "правильного і вічного". Один з тих конструктів було вироблено на початку 60-х років: політикум **М.С. Хрущова** звелів відкрити в усіх вузах СРСР мережу кафедр теорії наукового комунізму, які мали б за своє головне завдання – "загартування студентської і робітничої молоді ... на засадах накопиченої віками світової соціально-політичної теорії, найбільш цілісно викладеної у нетлінних творах класиків марксизму-ленінізму" [10, с. 32].

Про те, в якій обстановці та на виконання яких конкретних завдань влітку 1969 р. було відкрито кафедру теорії наукового комунізму Київського педінституту (нинішнього університету) та про те, як же цей факт відбився на моїй долі, – не досить заідеологізована, але – певен! – корисна для сучасників і нащадків запропонована стаття.

Спогади "про себе" та "про інших" є дещо різнозарядженими, об'єднує ж їх одна психологізма: мемуарист весь час прагне до "згладжування нерівностей рельєфу пам'яті минулих літ", а це неминуче призводить або до соліпсистського суб'єктивізму, або до прагматичного об'єктивізму. Подібна дивергенція, на думку знаного вченого правника **О.Ф.Коні**, пояснюється наступною психологічною колізією: "...факти та обставини проходять крізь призму пізніших настроїв мемуариста, зафарбовуючи їх у новий, бажаний для нього у даний момент колір" [7, с. 238]. Я намагатимусь уникати і того, і того нахилу, запорукою чого є монблан дослідницьких томів про період 60 – 70-х років, а також – мої пожовклі, об'єктивно "затверділі у факті" щоденники.

Мемуарну частину сюжету базуватиму на потрійній основі: *по-перше*, згадаю себе в інтер'єрі неповторно колоритного політичного часу "розвинутого соціалізму в окремо взятій за ідейне горло країні" [5, т. 3, с. 45]; *по-друге*, поділюся спогадами про професора **М.Д.Ющенка**, завідувача кафедрою та мого наукового керівника (працюючи над своєю черговою книгою із серії "Із контекстів минулих літ", я переконався в тому, що про **М.Д.** в нашому університеті навіть "кадровики" й "архівісти" майже нічого адекватного істині не знають, – внаслідок чого в кількох драгоманівських ювілейних виданнях 2009 – 2010 років його просто не згадують); *по-третьє*, віддам бодай мізерну належну шану тим викладачам, аспірантам і лаборантам, з ким довелось працювати і жити-переживати наш тодішній спільний непростий транзитний час. За великим рахунком, роздумуючи про нас, сорокарічної давнини учасників, цілком підставно можна аплікувати перефразовані слова з культової пісні 1970 року: ми теж університетський та кафедральний ювілеї "наближали, як могли"...

Мій семирічний – у 60 – 70-х роках ХХ ст. – аспірантський шлях у науку проліг через три суспільствознавчі кафедри – Миколаївського кораблебудівного інституту, Одеського університету та Київського педінституту. Перші дві кафедри тернисто приймали та апробували й „успішно” виштовхнули в абстрактний простір, – поки остання не випустила у світ кандидатом наук. За це я їй щиро вдячний. Рідній кафедрі першої половини 70-х років присвячую кілька мемуарних штрихів, – нехай, і дещо запізнилих...

Народився у Трансільванії (Румунія), дитинство та юнацтво провів у Молдові. Там же – у досить ранньому віці – розпочав і трудове життя: колгоспник, молодіжний лідер, культосвітній працівник, держслужбовець районного рівня. Служба в лавах Радянської Армії проходила у Латвії, Білорусі та у м. Миколаєві, на Півдні України. Тут же закінчив службу молодшим офіцером, здобув вищу освіту, обзавівся інтернетнічною сім'єю. Усе десятиліття 60-х я провів у Миколаєві та області під зондом сленг-дев'язу "куди партія пошле, – там своє ім'я і заробиш": політрук спецвійськової частини, студент місцевого педінституту (нині – університет), шкільний учитель, секретар райкому комсомолу, партійний пропагандист, „аспірант-пошукувач” (у ті роки мав ходіння й такий сленг).

Стежку в політичні науки мені відкрила перипетійна боротьба КППС з китайським та "єврокомуністичним" різновидами ревізйонізму між двома малозрозумілими сучасності координатами, – від "тисячного останнього попередження китайським товаришам" (квітень 1960 р.) до "євроревізйоністського падіння вчорашнього товариша" **Р. Гароді** (червень 1969 р.). Тут-то й самовимальовується "вплетений" у назві статті "ідеологічний кристал", який, – як то не дивно! – має стосунок і до моменту заснування нашої кафедри, і до факту мого становлення політичним етнологом "під зондом" **Р. Гароді**. Вдамся до короткого теоретико-історіологічного екскурсу...

У трикутнику, що утворився в середині 60-х років, – "маоїзм – "єврокомунізм" – радянський догматизм", – напружено діалогували "сучасна теоретична наука" і "задогматизована народна мудрість". Пік сперечань "фізиків" і "ліриків" збігся з двома своєрідними "датами/фактами", – зі (1) зміною очільника правлячого в СРСР політикуму (**М.С.Хрущова** змінив **Л.І.Брежнєв**) та (2) всередині світового комуністичного руху з'явився третій, неформальний "центр прийняття рішень", – так званий "єврокомунізм". Але й ці неординарні політико-ідеологічні зміни аніскільки не пом'якшили тону діалогу у зазначеному трикутнику.

У діалог ненав'язливо втрутився геніальний фізик **М.Борн**. Він підказував: особливо тоді, "на світанку нової хвилі науково-технічної революції", перший діалогант (наука) будь-що має спиратися на теоретично відточений вселюдський *інтелект*, а другий (народна мудрість), як і скрізь та завше, вимушений обмежитись підказками поточного буденного досвіду, який поступово синтезується у скарбницю так званого "*здорового [народного] глузду*". Ці атрибуції людського духу не слід ані ототожнювати, ані остракувати одне на користь іншого, – вони просто існують у різних площинах. "...Інтелект, – писав **М. Борн**, – відрізняє можливе від неможливого, а здоровий глузд відрізняє лише доцільне від

"безтямного"... А тому в реальному житті навіть можливе може виявитися безтямним" [1, с.10]. Повернуся до того трикутника...

Коріння китайської ревізіоністської гілки, на думку московських догматиків 60-х років, полягали в акцентуванні обов'язковості побудови в кожній країні "соціалізму з національним обличчям". А це перекреслювало "всесвітню значущість" загальних закономірностей, на засадах яких, мовляв, і збудовано зрілий соціалізм в СРСР. Увесь згусток східної логістики та конфуціанської казуїстики – під "антирадянським соусом з перцем" та під титлом "Наша відповідь Кремлю" – було втілено в досить підступній книжці "Хай живе ленінізм!" (Пекін, квітень 1960 р.). Але поряд з усім цим маоїсти тоді пропагували й справді антилюдську думку про можливість "превентивного розв'язання світової ядерної війни з метою якнайшвидшої розбудови на згарищах імперіалізму в тисячу разів більш високої цивілізації, аніж тої, що існує при нинішньому капіталізмі" [6, с. 26].

Екстремною виявилася на це реакція Москви. "Якщо імперіалізм розв'яже проти нас війну, – підкреслювалося у "Відкритому Листі" радянського політичного керівництва від 14 липня 1963 р., – у нас рука не здригнеться застосувати цю грізну зброю проти агресора". І – найголовніше: *"Але першими, якщо на нас не нападуть, ми цю зброю застосовувати не будемо"* (виділено мною. – І.В.) [6, с. 27]. Дана колізія повчальна й для сучасності, – особливо у дзеркалі оновленої (станом на грудень 2009 р.) "оборонної доктрини" Росії, якою беззастережно "застосування першими тактичної ядерної зброї у будь-якій точці землі" є стрижневим стратегічним концептом. (Мої особисті перипетії 60-х років "на радянсько-маоїстському фоні" відображено в третій книзі вибраних праць "Із контекстів минулих літ", яка на даний час перебуває на виробництві. Але маю зазначити: то була ще історія доквітських аспірантських років.)

Р. Гароді вже у першій половині 60-х років вдавався до просторової прокитайської апологетики, згодом підготувавши з цього приводу й окрему книгу – "Китайська проблема" (Париж, 1967 р.). Але його власні погляди на СРСР/КПРС багато в чому відрізнялися від маоїстських позицій того часу. У книзі "Марксизм ХХ століття" (Париж, 1966 р.) він сміливо стверджував, що в СРСР "будують соціалізм, але ... не для народу і не зусиллями самого народу" [14, р. 296]. Два роки потому в інтерв'ю для французької газети "Нувель обсерватор" (21 жовтня 1968 р.) він уже безкомпромісно зазначав, що в СРСР "просто лютує бюрократична деформація ленінської моделі соціалізму" [4, р. 298]. **Гароді** також дорікав радянським догматикам-бюрократам за те, що вони "засобом скорочення дистанції між сьогоденною мрією-метою та прогнозованою перспективою обрали "ідеологічну зброю" та "псевдотеоретичні блукання" між діалектикою **Гегеля** – **Маркса** і штучно підтримуваною народною темрявою" [14, р. 72]. (Цікаво, а що б він сказав про "політичних суверенізаторів" України, які і "зброї" тої не мають, і тої діалектики не знають, і про глибину народної темряви не відають?!.)

Найбільш деструктивний вислів, – точніше: найнищівніший крок проти СРСР/КПРС **Р. Гароді** дозволив собі у червні 1969 р., перебуваючи у Москві на Міжнародній нараді компартій світу. Коментуючи розтиражовану на тій нараді ідеологему (авторство приписували **М.А. Суслову**) про "радянський народ – нову етноісторичну та соціально-політичну спільність людей", він (як сам засвідчив рік потому у книзі "Уся істина") стверджував: "Вони [радянське керівництво] натякують на інтенсивний процес зростання у такій величезній та багатонародній країні єдиноцілісної політичної нації... Не встигнуть... Через неприпустиме нехтування роллю в політиці не-російських меншинських етнічностей СРСР та правляча КПРС самі себе ставлять на край прірви самоліквідації..." [14, р. 297]. (Суто особистісний акцент виділю тут же. У режимі "від противного" цей прогноз **Р. Гароді** – вже влітку 1969 р. – послугував мені своєрідним імпульсом до мислення і дії "на все подальше життя", – спонукою до відкриття політолого-етнологічного *напрямку досліджень*, відкрystalізації в його руслі політолого-етнологічної *теорії*, а в її лоні – й засадування політолого-етнологічної *науки* [3, с. 3–4, 311–312]. Над вдосконаленням своєї саєнтологічної триади працюю й досі.)

Здавалося б, а при чому тут "ідеологічний кристал" і наша кафедра?.. Ще раз нагадаю конструкцію згаданого трикутника: "радянський догматизм – східний маоїзм – західний "єврокомунізм". На його релевантно-контекстному фоні напередодні 50-літнього ювілею Великої Жовтневої революції (у березні 1967 р.) у надрах політичного керівництва СРСР визріло рішення про виділення в структурі будь-яких партійно-державних органів "свого ідеологічного сегмента" ("ідеологічних відділів", різноієрархічних "секретарів з ідеологічної роботи", "секторів пропаганди та агітації", згодом – і різнобарвних "секцій з контрпропаганди" тощо), а в усіх крупних вузах – про виведення зі складу (до того об'єднаних та непомірно завеликих) "кафедр марксистсько-ленінських дисциплін" – окремих "кафедр з науково-ідеологічним навантаженням".

Останніх – два роки потому – і було названо "кафедрами теорії наукового комунізму". З власного досвіду знаю, що то справді були "особливі" – на той час – кафедри: був аспірантом трьох таких кафедр; завідував двома такими кафедрами; в досуверенні часи багато років був членом міністерської комісії з проблем наукового комунізму та членом редколегії Республіканського міжвідомчого наукового збірника "Проблеми наукового комунізму" і т. д. Ще чому "особливі кафедри"? Завідували тими кафедрами, як правило, крупні экс-партійні кадри; викладачами цих кафедр могли бути лише "ідеологічно перевірені кадри" (особливо ще було бажано, аби ж вони мали досвід партійно-пропагандистської роботи "в народних низах"), – їх обов'язково апробували й затверджували у відповідних "ідеологічних сегментах" партійних органів; на викладання теорії наукового комунізму пріоритетом користувалися комуністи-інтернаціоналісти та "ідейно витримані" представники етноменшинських народів. Теорія наукового комунізму викладалася виключно на старших курсах вузів будь-якого профілю; з неї студенти будь-якої спеціальності складали державний екзамен (цікаво зазначити: четвертим питанням/запитанням у тих білетах була якась "ідеологічна заковика" навколо маоїзму, ревізійнізму, "єврокомунізму" і т. п.). Внаслідок усього цього кафедра у будь-якому вузі побутувала у статусі "випускаючої". До аспірантури на цих кафедрах приймали лише одну людину на рік та лише такого, що добре знав теоретичні першоджерела, володів іноземними мовами, мав задатки писемницької творчості та вільного усного викладу будь-якого науково-ідеологічного матеріалу в – спочатку закритій, затим і відкритій – аудиторії.

А тепер – безпосередньо про себе та без просторових "ідеологізмів". На згаданий "трикутник" (щоправда, у дещо спрощеному вигляді: "догматизм – маоїзм – гародизм") я стихійно натрапив влітку 1969 р., перебуваючи у статусі провінційного партійно-ідеологічного працівника на Півдні України. На початку липня до низки обласних парторганізацій Півдня на кілька місяців приїжджав лектор ЦК КПРС **Р.Ф. Ітс** з просторовими інформаціями ("для специфічних аудиторій провінційних ідеологічних активістів КПРС") про ідейно-політичну ситуацію в світі і СРСР та на фоні процесу роботи і підсумків Міжнародної наради комуністів світу. В численних бесідах з "людиною з центру" "тема Гароді" перебувала в центрі уваги.

Приїжджий лектор надихнув мене на написання "наукового реферату", який я у вересні 1969 р. подав до Одеського університету на предмет прийому аспірантом кафедри теорії наукового комунізму. До аспірантури прийняли. Але, як стало відомо пізніше, "кафедральному рецензенту" кинулася у вічі моя "надто підозріла компетентність у деталях гародизму", і він поставив мене у парткомі університету "на особливий облік". На тому ж обліку – і задовго до мене – перебував професор тої кафедри, обрусілий француз **Д.С. Бельфор**, який добре знав **Р. Гароді** під час перебування останнього в аспірантурі АСН при ЦК КПРС у 50-х роках. Його й призначили мені науковим керівником. **Д.С.** знав, що він – "під ковпаком", а я про це не відав. Коло замкнулося у лютому 1971 р., коли – прямо на лекторській трибуні – помер **Д.С.**, після чого, тиждень потому, і мене тихо, без галасу виключили з аспірантури в якості "ревізійніста гародистського гатунку".

Почалися піврічної тривалості клопотання/поїздки з реабілітаційної справи. Лише наприкінці літа мені "стало таланити"...

Крім неслов'янського акценту у вимові та згаданих євроревізіоністських „блішок”, інших недоліків за мною, начебто, і не було. Більше того, ще з підліткових років за мною закріпився незаслужений особисто мною плюс – „син іноземного комуніста-підпільника” (мій батько в 30-х роках перебував „рядовим бійцем” у лавах одної з підпільних комуністичних організацій королівської Румунії). З цією – для тих років – „світлою плямою” на лобі та з непогано відредагованими супровідними документами я постав перед очима „покровителя усіх інтернаціоналістів” **А.Я. Пельше** – члена Політбюро ЦК КПРС і Голови КПК при ЦК КПРС. Шлях до нього проторували для мене два вельми достойних учених і політиків-інтернаціоналістів – поволзький німець **Генріх Графбойм** (доктор філософських наук) і згаданий норвезький естонець **Рудольф Ітс** (доктор історичних наук). Означена „світла пляма” й врятувала, – і з 1 жовтня 1971 р. я став аспірантом денної форми навчання кафедри теорії наукового комунізму Київського педагогічного інституту.

Перше, що кинулося у вічі: й тут (у ректораті, парткомі і на кафедрі) про мій „гародизм” знають, але відкрито на цю мою „ваду” ніхто не вказував, не дорікав навіть натяком. Певний час потому я, здається, зрозумів: цим порядним і працьовитим людям до моїх прилиплих постсталінських фальшивих ідеологем було байдуже. А коли так, подумалось: я вільний продовжити колись розпочаті політолого-етнологічні дослідження. Але не відав я тоді про те, що тінь **Гароді**, – як у принца **Гамлета** тінь батька, – невідступно ходила за мною... Під кінець 1971 р. – почасти й на базі одеських матеріалів – підготував (першу крупну на той час політолого-етнологічного характеру) статтю і вислав її в Ленінград **Р.Ф. Ітсу** на предмет наукового друку. Навесні 1972 р. її дійсно надрукували. Місяць-другий потому виявилось, що й над цим виданням (Вісником Ленінградського університету) висів все той же „зонд Гароді”. З'ясувалося, що 1970 р. він видав уже згадану працю „Уся правда”, в якій детально розтлумачував світові сенс і зміст своїх сходжень та розходжень із СРСР/КПРС і Мао/КПК.

Предметом особливих гордоців **Р. Гароді** вважав свій прогноз від червня 1969 р. – про скорий розвал СРСР/КПРС „через глухе нерозуміння важливості рахуватися у політиці з роллю народів як етноісторичних спільнот, а не масових натовпів...” [14, р. 268]. Як на лихо, саме це сленгове положення фіксувалося у назві моєї статті: „В.І. Ленін про роль у політиці народів як етноісторичних спільностей”. Мимоволі виходило так, що я в тодішній Україні виявився ледь не „головним етнополітичним ревізіоністом-гародистом”... Звісно, журнал заборонили, а на мене – на адресу ідеологічного сектору Відділу пропаганди ЦК КПУ – надійшло друге звинувачення в ревізіонізмі.

А як зреагували на це „українські товариші”? Колеги з кафедри та ідеологічний сектор парткому інституту цю інформацію просто замовчали. В ЦК КПУ я натрапив на неординарну постать завідувача ідеологічним сектором Відділу науки **І.Ф. Кураса**, який мою „особову справу” погасив ... ціною відмови (моєї!) від „етнонаціологічної дисертації”, – „до кращих часів” та під конформістським рефреном російської поговорки „Снявши голову, по волосам не плачут”. Він же підказав мені новий (революціологічний) напрям досліджень, з якого 1975 року я захистив кандидатську дисертацію. 1991 року **І.Ф.** порадив повернутись до моїх політолого-етнологічних досліджень. А 1994 року, вже перебуваючи у ранзі віце-прем'єра Уряду суверенної України з гуманітарних питань він сутнісно підтримав мене у справі захисту (1995 р.) і докторської дисертації [2, кн. 1, с. 25–27, 36–37].

Повернуся до своїх пединститутців першої половини 70-х років. Для себе я прояснив: і після другого ідеолого-гародистського звинувачення (напевно, з подачі „з центру”) продовжували ставитись до мене лагідно, солідаристськи. Ба більше того, – мене обрали членом парткому (від аспірантів), призначили пропагандистом у райкомі комсомолу, порекомендували до викладацького складу, затим – і до завідування кафедрою УМЛІ (Університету марксизму-ленінізму – специфічного вузу, підпорядкованого Ідеологічному відділу ЦК КПУ), включили до списку позаштатних лекторів „високого рівня”. І т. п. Як результат, у моїй душі запанував настрій солдатського фольклору часів ВВВ: „Всюду были товарищи, всюду были друзья...”

Хто ж та що ж то були за люди?.. Навіть із врахуванням латинської сентенції *Pro mortuis aut bene, aut nihil*, – навіть і за цієї умови негативних аксіологій кафедри тих років я не дам. Не маю підстав.

Кафедру теорії наукового комунізму відкрито 1969 року. Її назви у подальшому: „...політології”, „...політології і соціології”, з 2002 р. – „...політичних наук”. У 1971 р. я її застав у досить компактному стані: **Ющенко** Михайло Дмитрович, завідувач, доцент, кандидат історичних наук (з 1973 р. – доктор історичних наук, з 1975 р. – професор); чотири доценти – **Безродний** Євген Федорович, кандидат історичних наук (пізніше – доктор історичних наук, професор і зав. кафедрою); **Кастеллі** Єлизавета Юхимівна, кандидат філософських наук; **Пішоха** Борис Маркович, кандидат філософських наук (у роки Великої Вітчизняної війни був міністром освіти в якійсь Північнокавказькій автономії); **Савченко** Євдокія Максимівна, кандидат історичних наук (у роки ВВВ – партизанка, після війни – штатний партархівіст); два асистенти – **Слюсаренко** Анатолій Григорович (перший аспірант в історії кафедри, у майбутньому – кандидат філософських наук і проректор інституту/університету) і молода жінка-сумісниця **Н.Я.Тесленко**, яку ми бачили зрідка (навесні 1974 р., коли її висунули на штатну партійну роботу, її посада на кілька місяців дісталася мені); два аспіранти – **Уткін** Олександр Іванович (у подальшому – штатний партійний працівник, доктор історичних наук, нині – професор Соломонового університету) і я. Коли я був на третьому році аспірантської підготовки, прийняли ще одного аспіранта – **Хворостяного** Василя Яковича (у подальшому – кандидат філософських наук, нині – доцент нашого університету).

Одного разу **М.Д. Ющенко** зробив мені "довідково-біографічний огляд-інформацію" про етноідеологічний склад викладачів та аспірантів кафедри. Станом на осінь 1973 р. кафедру склали вісім викладачів і три аспіранти; за етнопоходженням серед нас було шість українців, один росіянин, один білорус, один єврей, одна італійка та один молдаванин. "І що особливо важливо, – сказав **М.Д.**, піднявши палець догори, – усі є бійцями ідеологічного фронту..." (лектори різнорівневих партійних органів, члени та позаштатні інструктори ротацийного парткому інституту, консультанти партійних і комсомольських груп пропагандистів, члени лекторських груп Республіканської організації "Знання" тощо).

Лаборантський склад – досить колоритний мікроколектив: двоє чоловіків 1930 року народження, обидва – „сини полків” часів ВВВ, обидва „сбитые в політе непризнанные таланты низовой военно-политической работы” (це акцептація одного з них), обидва росіяни та обидва звалися Іванами, постійно сварилися з приводу оцінок „фронтних буднів зеленої юності”; куди вони поділися після 1973 р., не відаю. Господарство і порядок на кафедрі тримався на двох грамотних і працюючих молодичках: **Шиян** Ларисі Василівні (вона й досі працює лаборанткою на сусідній кафедрі нашого університету) і **Сагач** Галині Іванівні (у подальшому – доктор філологічних наук, професор, нині – провідний ритор України).

У квітні 1974 р. здав на кафедру перший варіант кандидатської дисертації, і у зв'язку із „дочасним закінченням аспірантури” (та ще й за умов переходу на штатну партійну роботу згаданої асистентки) мене призначили асистентом кафедри. Весняну сесію того року я провів, як говорить **В.С. Черномирдін**, „в необ'яснимой растопырке”: одна нога на музично-педагогічному факультеті на Великій Житомирській (там вів семінари і був „секретарем з пропагандистської частини” у знаменитого хормейстера, професора **С. П. Петровського**, який чомусь мене став поважати, дізнавшись про те, що в юнацтві я був хормейстером), друга нога – на історичному факультеті на Ботанічній вулиці (вів семінари замість **М.Д. Ющенка** і часто асистував доценту **М.П. Ніколаєнку**, який перебував і на виборній посаді секретаря парткому інституту). В червні дисертацію кафедра схвалила і передала на апробацію до кафедри Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, на базі якої існувала одна з небагатьох в тодішній Україні Спеціалізована вчена рада з соціально-політичних дисциплін (професор **Й.Д. Ремезовський** був тоді і завідувачем тої кафедри, і головою тої СВР). Там апробацію (у ті роки це називалося ще й „передзахистом”) пройшов у листопаді 1974 р., а захистився у травні 1975 року.

Кілька штрихів периферійного характеру та на запитальну тему: яким же був соціоідеологічний інтер'єр тамтешнього політичного часу? Кафедра містилася в одній кімнаті 25–27 м², на 3-му поверсі основного корпусу (по вулиці Пирогова), – буквально візаві із Собором Св. Володимира... Кафедра, як правило, була постійно заповнена людьми і завжди у присутності завідувача. Чомусь так сталося, що нам, двом аспірантам, виділили один двотумбовий стіл під великим портретом молодого **В.І. Леніна**, – через що нас, тридцятип'ятирічних „батьків сімейств” (на той час у мене вже було двоє дітей), жартома називали „юними ленінцями”. Навпроти, біля самого вікна, що виходило на паперть Собору, під великим портретом молодого **К. Маркса** (часів редагування ним „Нової Рейнської газети”) сидів завідувач, якого позаочі називали „суворим редактором”, – чи через те, що **М.Д.** мав такий же страхітливий почерк, як у **Маркса**, чи через те, що він сидів під його портретом. Найвірогідніше, мабуть, через те, що й сам він колись "вчився на редактора" (до війни закінчив три денні курси, після війни – ще два заочних курси факультету журналістики Харківського університету), якийсь час був "начальником над усіма редакторами республіки" (завідував сектором преси Відділу культури ЦК КПУ).

Як правило, на кафедрі завжди була робоча обстановка: „журналу обліку” не було, але усі викладачі, вільні від занять, якийсь час обов'язково „мали трохи посидіти за своїм столом”. За будь-яких обставин жінки-лаборанти пильно слідували за графіком-розкладом занять. Журнали академгруп старости щодня – з вівторка до п'ятниці – заносили на кафедру „на огляд” заву, мінімум – **Л.В. Шиян**.

"Ідеологічний штрих" особливого гатунку. На усіх столах лежали свіжі газети та наукові і партійні журнали. Бувало, **М.Д.**, стрімко входячи до кімнати, вихоплював зі столу першу-ліпшу газету/журнал, поправляв на носі окуляри і комплотистськи запитував в ефір: „Що скажете з приводу цієї передовиці?” Часом підходив до когось з настановою: "Ось на цю матерію ви зверніть увагу і скористайтесь нею при проведенні "політбою" (політінформації), під час лекції/семінару [з такої-то теми]. Може статися, я особисто буду присутнім..."

Як правило, я сидів за своїм столом і або щось читав і робив виписки, або щось заносив до свого щоденника (я його веду з п'ятнадцяти років). Одного разу мене покликали до телефону, і я залишив відкритим щоденників зошит. Під вечір того дня, коли на кафедрі залишилася лише одна з лаборанток, **М.Д.** інтригуюче поманив мене на вихід. „Дневник – это второе „Я”, по себе знаю. Мой вам совет: не ведите дневник открыто, „для публики”. Что кто-то прочитает у вас что-либо, – это полбеда, полная беда будет в том, что его выкрадут, и вас потянут в органы на беседы и дознания... Время ещё такое...” Гадаю, йшлося про „час ідейно-політичний”, але не лише у вузькому, внутрішньокафедральному сенсі, а у більш широкому, всекраїновому сенсі.

Про неординарність тамтешнього ідейно-політичного часу яскраво, як на мене, засвідчують два епізоди "чисто ідеологічного характеру". Перший – стосовно доцента **Є.Ф. Безродного**. **Є.Ф.** – фронтовик, широко освічений, поліглот, на рубежі 40-х і 50-х років був дипломатом в ЮНЕСКО ... від України. Мій щоденник навесні 1972 р. зафіксував показову "зазублину" в його науково-політичній біографії: деякий час йому публічно докоряли за те, що він буцімто "безпідставно відриває Україну від СРСР, брехливо говорячи про її самостійну роль на світовій арені". Років чотири потому, коли я вже працював головним редактором Республіканського наукового видавництва і мав деякий доступ до конфіденційної інформації, дізнався про те, що у важкі автоапологетичні хвилини **Є.Ф. Безродного** аргументовано підтримував экс-дипломат в ООН – та саме від України! – проректор інституту, професор **О.П. Павелко**... І все ж, докторську дисертацію на згадану непересічну проблематику **Є.Ф.** вдалося захистити ледь не "під зав'язку" існування СРСР, коли, перефразуючи **М.С. Горбачова**, до широкої гласності "додали трохи чутності". Тоді й час став трохи іншим, і **Є.Ф.** піднісся у статусі, – він уже завідував нашою кафедрою. **Є.Ф.** живий і дай йому, Боже, подальшого бадьорого буття на многая літа.

Другий епізод про той незабутній "нерівний час" торкається **М.Д. Ющенко**... Засідання кафедри **М.Д.** призначав не як належало, – "за графіком парткому", а якимось по-своєму, керуючись живою ситуацією, – і не рідше одного разу на десять днів, від чого й слово "декада" звучало досить часто. Одного разу навесні 1973 року засідання кафедри **М.Д.** розпочав буквально одночасно з першим церковним дзвоном зі словами: „Ну-с, с Богом, как говорится, товарищи! Прошлую декаду мы закончили под „бим-боммм!”, и эту начинаем под тем же звоном... Ну да ладно. На повестке дня...” „Пильний опонент”, який не знаю й коли з'явився серед нас, і "настукав" на нього прямо у найближче відділення КДБ, а письмово – на адресу Мінвузу України.

Через кілька днів (я вже сповідувався щодо того, що два роки був членом парткому – „від аспірантів”) я став „майже учасником” бесіди трьох – „представника звітти” з **М.Д.** та заступником секретаря парткому, згаданим професором **О.П. Павелком** з приводу ... „божеських гріхопадін” **М.Д.** Вишкіл **М.Д.** проявився вже у тому, що він не став „отнекиваться/оправдываться”, а зреагував просто: „Никакой в этом веры нет, – привычка такая жива в нашем народе...” І – відгукнулося: з-за дальнього столу, відірвавшись від бесіди з інструктором парткому Світлою **Спіною** (яку – дещо поверхово – я знав по комсомольській роботі в Миколаївській області), озвалася красива і пишно одягнена жінка: „Так-так, я це підтверджую: знаю Михайла Дмитровича давно, він – закінчений атеїст...” І повернулася до перерваної бесіди. А наш „представник звітти” тихо поцікавився у **О.П. Павелка**: „Это кто такая?” – „Це – **А. Бойко**, наш доцент, дружина другого секретаря ЦК **І.К. Лутака**, а наш завдоцент **Ющенко** нещодавно з цековської роботи...” У цей момент „представник звітти” мав вигляд чеховського „околодочного надзирателя”, якого тільки-но вкусила за палець „собачка, яка належала великій людині”...

У певному сенсі я знав **М.Д.** заочно, за півроку до фактичного знайомства, – із вуст уже згадуваного мого етнолог-вчителя, естонця, ленінградського професора **Р.Ф. Ітса** (який, у свою чергу, в 30 – 40-х роках у прибалтійських країнах виконував різносенсові ролі члена активістського апарату Комінтерну). Зокрема, я дізнався про те, що в часи фронтів **М.Д.** поряд із роботою політруком на Балтфлоті (під началом знаного у подальшому вченого, політика і дипломата **К.І. Зародова**) був ще й активістом Комінтерну в Балтійському регіоні.

Сам **М.Д.** мені про себе розповідав таке: народився 1919 року в Золочівському районі на Харківщині, але місяця народження мати не запам'ятала. Ріс без батька, – він загинув у Монголії, під час відомих халхінгольських подій 30-х років. 1937 року закінчив десятилітківечірку, кілька років провчився на факультеті журналістики Харківського університету. Кандидатську дисертацію захищав у Ризькому університеті на початку 50-х років. У 60-х роках працював в апараті ЦК КПУ, доріс до зав. сектором преси Відділу культури. Звітти наприкінці 60-х – в якості "достеменно перевіреного та ідеологічно непохитного" (це – слова самого **М.Д.** про себе) був направлений на науково-педагогічну роботу до нашого інституту/університету, безпосередньо на завідування "найідейнішою" кафедрою.

Кілька нюансів буденно-побутового характеру. Мешкав **М.Д.** на вулиці Банковій, стінка в стіну з нинішньою резиденцією Президента України. У другій половині 90-х років у тому будинку містився Конституційний Суд України. **М.Д.** жив скромно, – якщо не сказати точніше: бідно. Мав двох дочок (тоді – обидві підліткового віку) і хвору, прикуту до ліжка дружину, дитячу поетесу. Попри все, завжди мав підтягнутий та свіжий вигляд: біла сорочка, темно-синя краватка, темно-синій костюм зі значком В.І. Леніна на лацкані (до речі, це – "уніформа" штатних партфункціонерів тих років).

Я твердо запам'ятав, що **М.Д.** завжди носив із собою старенький шкіряний портфель, наповнений книжками, журналами, газетами, чайним термосом і ... рукописами. Одного разу (навесні 1974 р.) я нечемно запитав, чи не цеглу важку він носить у портфелі? Між нами відбувся красномовний діалог: – Ні, не цеглу. Це, як бачите, – інтелектуальні матерії... – А що то за рукопис, – Ви ж свою дисертацію вже доконали?.. – Це не моя дисертація, а одного багатенького бовдура. Знаєте, через безгрошів'я я інколи беру на редакцію чийсь рукописи. Як-не-як, а свіженька копіяка прибудеться, – треба ж мені якимось підтримати трьох

непрацездатних членів сім'ї... Помер **М.Д.** на моїх очах у вересні 1982 р., за лекторською трибуною в УМЛ (де, як уже сказано, я завідував кафедрою), – від серцевого нападу...

Завершу спогади нагадуванням ... про себе. На канікули в перші дні липня 1974 р. я збирався в ейфористичному настрої: аспірантуру дочасно закінчено, дисертацію здано на „апробаційний передзахист”, маю статус асистента столичної кафедри... Але „партия – наш рулевой” не дала „погуляти” і добрий тиждень, – телеграмою „звідти” у середині липня мене відкликали для ... „перенаправлення на роботу за новим призначенням”.

Після дводенних „апробаційних бесід” прояснилося: мене направляли на науково-видавничу роботу. За нею була така ж науково-педагогічна робота і завідування кафедрами в інших вузах. Затим – державна служба, докторантура – і знову вуз і вузи. А тим часом у рідному педінституті/університеті за мною завше залишали коли півставки, коли чверть ставки асистента, доцента, професора, – і так з травня 1974 р. до травня 2005 року, коли повернувся до рідної кафедри професором на повну ставку.

Ось яка – вкрай заідеологізована – обстановка 60 – 70-х років "породила" нашу кафедру, як і сотні інших кафедр на величезних геопросторах экс-СРСР. Та – попри все і вся – мої сорокарічної давнини сучасники, – як в усьому світі нормальні *sapienticus*-люди, – свій обов'язок виконували, Вітчизну і долю не вибирали, а по-справжньому їх захищали і шанували. Окремі грані "ідеологічного кристала" того часу не всіх нас зіпсували, але – певен! – усіх нас загартували.

З усіма наступними за **М.Д.Ющенко** завідувачами мав і маю, як я розумію, нормальні стосунки. Про кожного з них, – про **Є.Ф.Безродного**, **О.О.Завадську**, **В.І.Нечая**, **Е.М.Кучменко**, **В.П.Горбатенка** і **О.В.Бабкіну**, – про кожного у своїй *memoria simile* зберігаю світлу нотку вдячності за добродічне ставлення до мене, за те, що прощали мені повсякденні огріхи і адекватно поціновували мій внесок у загальнокафедральну справу. Те саме міг би і маю сказати про десятки викладачів і лаборантів кафедри за пережиті чотири десятиліття спільної праці. Миру нам усім – в душі, між нами та в країні – і доброї пам'яті!

Література:

1. Борн Макс. Моя жизнь и взгляды / Пер. с немец. – М.: Наука, 1973. – 308 с.
2. Варзарь Иван. Слово искреннее – о замечательном современнике. – У вид.: Наукові записки ІПіЕНД / Сер. "Політологія і етнологія". – Вип. 30. – Курасівські читання – 2005. – У 2-х книгах. – Кн. перша. – К.: ІПіЕНД, 2006. – 391 с.
3. Варзар І.М. Політична етнологія. Пропедевтичний курс: Авторський підручник. – К.: Персонал, 2010. – 360 с.
4. Гиндев Панайот. Демократия и общественный прогресс / Пер. с болг. – М.: Прогресс, 1972. – 392 с.
5. Жванецкий Михаил. Собрание произведений. – В 4-х томах. – Том 3: Восьмидесятые. – М.: Время, 2004. – 351 с.
6. За сплоченность международного коммунистического движения. Документы и материалы: 2-е доп. изд. – М.: Политиздат, 1964. – 288 с.
7. Кони А.Ф. Собрание сочинений. – В 5-ти томах. – Том 5. – М.: Юр. лит., 1968. – 310 с.
8. Костенко Ліна. Я і зараз не бачу поразки // Урядовий кур'єр. – 2010. – 27 березня.
9. Люксембург Роза. Переписка с семьей Каутских. – В 2-х книгах / Пер. с немец. – Кн. 1. – Пг., Изд-во Петроградсовета, 1920. – 268 с.
10. Научный коммунизм и фальсификация его ренегатами / Под ред. П.Н. Федосеева. – М.: Политиздат, 1971. – 108 с.
11. Професори Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Бібліографічний довідник 1994 – 2009 рр. / За заг. ред. В.П. Андрущенко. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 407 с.
12. Рассел Бертран. Практика и теория большевизма / Пер. с англ. – М.: Наука, 1991. – 128 с.
13. Симонов Константин. Сегодня и давно. Статьи. Воспоминания. Литературные заметки. О собственной работе. – М.: Советский писатель, 1974. – 376 с.
14. Garaudy R. Toute la vérité. – Paris, 1970. – 322 pp.